

Almásy Adrienn az ELTE Egyiptológia Tanszéke, valamint az EPHE Sciences historiques et philologiques (Párizs) doktoriskolás hallgatója.

A démotikus irodalom fejlődése a görög kulturális hatások következtében

Almásy Adrienn

A hieroglifák egyszerűsített formáiból a Kr. e. 9. század körül kialakított új írásrendszer, a démotikus írás – ahogy az elnevezéséből is kitűnik, a kifejezés ugyanis a görög „népi” jelentésű szóból származik – a mindennapi életben használt írás volt. A kezdetben hivatalokban, szerződések, számlák, valamint a levelezések megírásához alkalmazott démotikus írás azonban új irodalom megteremtésére is lehetőséget adott. Az írásrendszer korábbi kialakulása ellenére a démotikus irodalom robbanásszerű fejlődésnek csak a Ptolemaiosz-korban indult. Ez a hirtelen fejlődés minden bizonnyal összefüggésbe hozható a görög hódítással: az idegen uralom és az idegen telepesek megjelenése szolgált motiváló erőként az újítások létrehozásához. Ezen újítások egyrészt a görög kultúra hatására jöttek létre, másrészt viszont érződik rajtuk az ezen hatással való szembenállás is. Az alábbi írásban e kétarcú folyamat egyes állomásait szeretném bemutatni.

Noha már I. Pszammetik korában megkezdődött a görög telepek megalapítása Egyiptomban (például Naukratisz, Hellénomemphitész), a görögök nagyobb mértékű betelepülése csak Nagy Sándor hódításait követően indult meg. Az Egyiptomba érkező görögök érintkezése, majd keveredése a helyi lakossággal a kezdeti szeparáltságot követően egyre nagyobb mértéket öltött, bár soha nem vált általánossá.¹

A hódítással egyidejűleg a görög kiszorította a hivatalokból az arámit, amely a Perzsa Birodalom *lingua franca*-ja volt. A görög nyelv megjelenése az egyiptomi hivatali adminisztrációban azt eredményezte, hogy az írnoktanoncoknak a hieroglif és a démotikus írás mellett a görögöt is el kellett sajátítaniuk, legalábbis a szerződések és a számlák készítéséhez szükséges alapszintet. A hivatali ranglétrán való feljebbjutáshoz azonban alapos görög nyelvismeret volt szükséges; az egyiptomi elit körében pedig a görög nyelv és irodalom ismerete nélkülözhetetlen volt a műveltség megszerzéséhez, valamint a kapcsolatteremtéshez az Egyiptomban letelepülő görög elittel. Az egyiptomi társadalom majdnem minden rétegében megjelent tehát a görög nyelv.

Nem meglepő, hogy a görögök jelenléte a démotikus irodalom fejlődését is befolyásolta. A démotikus nyelvnek ugyanis a köznapi beszélt, illetve a levelezésben és az alsóbb hivatalokban használt rétege után a Ptolemaiosz-korban kialakult az irodalmi változata is, amely egyben az egyiptomi öntudat megerősítésének is eszközévé vált. A leggazdagabb démotikus irodalmi anyag a görög-római korból származik, mely valószínűleg annak köszönhető, hogy a démotikus nyelv hivatali életben betöltött szerepének csökkenésével párhuzamosan nőtt annak irodalmi státusza. Ennek megfelelően egyre jobban eltávolodott egymástól a beszélt és az irodalmi démotikus nyelv is.²

Különbséget kell tennünk a démotikus nyelven belül az egyes dokumentumok (magán-, illetve hivatalos levelek) valamint az irodalom nyelvezete közt. A beszélt nyelvről csupán olyan források alapján alkothatunk képet, amelyek szókészlete feltehetően közel állt a mindennapokban használt nyelvhez. A démotikus nyelv esetében ez a forrásanyag a fajjumi Narmuthiszban (mai nevén Medinet-Madi) talált osztrakonok. A narmuthiszi leletcsoport minden bizonnyal iskolai szövegei ugyanis olyan nyelvtani érdekességeket tartalmaznak, amelyek nem felelnek meg a démotikus nyelv szabályainak, és tulajdonképpen helytelennek tűnnek. Az említett szakaszok csak a megfelelő kopt nyelvtani szerkezetekkel összehasonlítva értelmezhetők, tehát a nyelv egy olyan

állapotát tükrözik, amely a többi démotikus szövegre nem jellemző.³ Ez a jelenség azzal magyarázható, hogy a hivatalos iratokkal szemben a fent említett szövegekbe köznyelvi fordulatok is beszüremkedtek. A Narmuthisz-osztrakonok érdekessége emellett az, hogy a démotikus nyelvű, jobbról balra haladó írású szövegeiben helyenként görög írással írt görög szavak szerepelnek, ami a térség kétnyelvűségének mértékét, illetve a görög szavak elfogadottságát tükrözi. A Narmuthisz-osztrakonok szövegei tehát arra utalnak, hogy a beszélt nyelv nagymértékben különbözött az írásban rögzítettől, és hogy feltehetően sokkal nagyobb szerephez jutottak benne a görög jövevényszavak, mint az irodalmi nyelvben.⁴ Ennek alapján felmerül a kérdés, hogy a démotikus írott nyelv vajon szándékosan nem fogadta-e be a beszélt nyelv szókincsét, illetve nyelvtani megoldásait.

A görög jövevényszavak a démotikus forrásokban csak bizonyos jelentéskörrel rendelkező csoportokra korlátozódnak,⁵ amelyek nem tartoznak az irodalmi szókészlethez. Ilyenek például a katonai rangok, bizonyos görög eredetű ruhák (mint a *khiton*) nevei, fűszer- és ásványianyag-nevek, vagy a kereskedelemhez kapcsolódó terminusok. Ezek azonban annyira nemzetközivé vált szavak voltak, hogy elképzelhető, a hódítástól függetlenül is elterjedtek volna Egyiptomban.

A görög eredetű szavak kirekesztésére irányuló törekvés a démotikus irodalomban erőteljesebben érvényesül. A görög jövevényszavak hiányával párhuzamosan ezek az irodalmi művek bővelkednek a más forrásból egyáltalán nem ismert egyiptomi szavakban és kifejezésekben (azaz *hapaxok*ban), ami az irodalmi műnyelv tudatos megteremtésére utal. A *Napszemmitosz* című elbeszélésben⁶ például olyan sok *hapax* fordul elő, hogy az gyakran értelmetlennek teszi a szöveget.

E jelenségnek a magyarázatát a démotikus irodalmi alkotások szerzőinek a társadalomban betöltött szerepében kell keresnünk. A papság alkotta ugyanis azt a szellemi elitet, amelynek a démotikus irodalom megteremtésére egyáltalán lehetősége volt. A templomi kultuszt természetesen – és az ahhoz kapcsolódó vallásos szövegeket – minden idegen hatástól igyekeztek távol tartani. Az idegen kifejezések kirekesztését a vallásos szövegekből az egyiptomi démotikus irodalom tudatos megteremtése követte, amelyben idegen és hétköznapi voltak miatt szintén nem juthattak szerephez a görög kifejezések. Az elit a démotikus írott nyelvet egy tisztább, idegen és köznyelvi hatásoktól mentes állapotban próbálta megőrizni.⁷

Az egyiptomi öntudat kifejeződésének egyik irodalmi terméke volt a Ptolemaiosz-korban elterjedt propaganda-irodalom.⁸ Ehhez a csoporthoz sorolható az a három, prófétikus mű (*Démotikus Krónika*,⁹ *Báránnyóslat*,¹⁰ *Fazekasjóslat*¹¹), melyek a múlt már megtörtént eseményeit, az idegen hódítók eljöveteletét és ezzel Egyiptom szolgásgorba süllyedését jóslják meg, a múltban elhangzott jóslatként – *ex eventu* –, erőteljesen negatív hangvételben. Ezek a szövegek nemcsak az egyiptomi kulturális identitás megőrzésére irányultak, hanem – legalábbis a *Démotikus krónika* esetében¹² – feltehetően egy görögellenes propaganda-irodalom megteremtésére irányuló szándék húzódtott meg mögöttük. Ilyen jellegű szövegek mellett nem meglepő az egyiptomi hősök tetteit elbeszélő, eposz jellegű művek létrejötte. Tulajdonképpen mindkét szövegtípus megalkotását ugyanaz a szándék vezérelte, mégpedig a démotikus irodalom megteremtése a korábbi egyiptomi irodalom átalakításával, az új igényeknek megfelelően.

Az epikus hősök harcait, viszályait elbeszélő művek egy új heroikus ideál megteremtésére irányultak. Az erre vonatkozó igényt egyrészt a kulturális identitás megőrzésének szándéka hívta életre a görög befolyással szemben, másrésztől éppen hogy a hódítókkal való kulturális érintkezés befolyásolta kialakulásukat. A démotikus kor előtti egyiptomi irodalom főszereplői ugyanis nem olyan tulajdonságokkal voltak felruházva, mint az új hősök. A démotikus *Petubasztisz-ciklus*¹³ elbeszélései tükrözik leginkább ezt az új értéket közvetítő szemléletmódot. Hőseit vakmerőség, nagy fizikai erő, valamint a normálistól eltérő viselkedés jellemzi, cselekedeteiket a harag irányítja, amelyek mögött az egyik elbeszélésben még démoni erők működése is áll. Ezek a heroikus értékek nem az egyiptomi, hanem a görög gondolkodásnak megfelelő eszményképekre reflektálnak.

Az új hősi ideál megteremtéséhez azonban a szerző felhasználta a múlt alakjait és eseményeit, hiszen a *Petubasztisz-ciklus* főszereplői évszázadokkal a fennmaradt démotikus történetek megjelenése előtt élt, valós történelmi alakok voltak. A viszályukat leíró elbeszélések pedig minden bizonnyal a Harmadik Átmeneti Kor helyi fejedelemségei között levő ellentéteket elevenítik fel.¹⁴ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy noha történelmi személyek neveit használta fel a ciklus szerzője (hogy mennyire szolgáltak mintaképül a valódi személyek, illetve események az alakok és a cselekmény megformálásában, az nem követhető nyomon), ezek az alakok nem a régmúlt híres, a történelem eseményeit meghatározó személyei. Úgy tűnik, a „hőseposzok” szerzője olyan figurákat választott műve főszereplőinek, akiknek neve ugyan ismert lehetett, de egyáltalán nem épült be a köztudatba. Nem olyan uralkodók, hódítók, bölcsék valós vagy kitalált tetteit írta meg mesés elemekkel átszőve, akik tisztelete elterjedt a nép körében, hanem a közelmúlt néhány kevésbé ismert alakjának csatározásait. A történetek szerzője olyan „hőseposzt” akart teremteni, amely éppúgy hősi értékeket közvetített az olvasók felé, mint ahogy a homéroszi eposzok a görögök számára. Az új hősök legendás és olykor hihetetlen tettei (mint például Inarosz küzdelme a griffmadárral, vagy Petehonsz harca az amazonokkal) tulajdonképpen egy új műfaj létrejöttét követelték meg, amelyet – annak ellenére, hogy prózai művekről van szó – nevezhetünk hőseposznak.¹⁵ A mesterségesen megalkotott hősi műltra való visszaemlékezés egyértelműen a kulturális identitástudat megerősítésére szolgált.

A *Petubasztisz-ciklushoz* hasonlóan nem összefüggő, de egy személyhez kapcsolódó történetek együttese a *Szetna-regény*¹⁶ címmel ellátott démotikus elbeszélés-sorozat, melynek főszereplője Szetna-Haemuaszet, II. Ramszesz negyedik fia,¹⁷ aki a memphiszi Ptah főpapjaként a Memphiszben végzett templomi és temetőbeli restaurációs munkákat irányította. A források arról árulkodnak, hogy nemcsak mint építető vált híressé, hanem valószínűleg már életében nagy tudású bölcsként tisztelték. Semmi bizonyíték nincs arra vonatkozólag, hogy már korábban (esetleg Haemuaszet kora után közvetlenül) kialakult a hozzá kapcsolódó három mese – mivel ennek nyomai nem találhatók meg a szövegben. Haemuaszetnek a korábbi irodalomban betöltött szerepét azonban nem szabad végérvényesen kizárnunk. Rendelkezünk ugyanis olyan forrásokkal, amelyek alakjai évszázadokkal korábbi szövegben is felbukkannak. A Vandier-papirusz¹⁸ hőse, Meriré varázsló például

szerepel egy újbirodalmi szövegben is, amely azonban nem tekinthető irodalmi előképének.

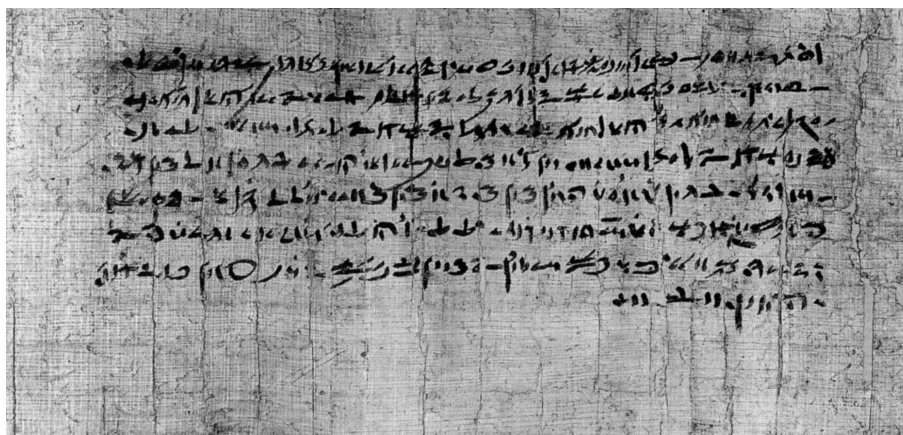
Úgy tűnik, ugyancsak korábbi hagyomány áll a *Démotikus krónika* hátoldalán levő démotikus elbeszélés hátterében is. A papirusz Amaszisz fáraó szórakoztatására elmesélt történeteket tartalmaz, melyekből mára csak a keret-történet maradt meg, miszerint a fáraó a bortól másnaposan nem tudta ellátni az állam ügyeit, ezért inkább történetekkel mulattatta magát.¹⁹ Görög forrásokban – Hérodotosznál (II. 173) és Diodórosznál (I. 70. 11) – Amaszisz fáraó kicsapongó, iszákos életmódjára szintén találunk utalásokat, ami valószínűleg abból az egyiptomi hagyományból eredhet, amely Amasziszt élvhajhász uralkodóként tartja számon. A görög Pherosz-történet (Hérodotosz II. 111) és 600 évvel későbbi démotikus párja alapján szintén egy korábbi elbeszélés vagy szóbeli hagyomány léteire következtethetünk, noha ebben az esetben pontos tartalmi párhuzamok figyelhetők meg a két szövegben.

A démotikus Szetna-történetek szerzője tehát feltehetően egy olyan történelmi figurát választott elbeszélése hőségnek, akinek neve építető tevékenysége révén valamilyen formában népszerűvé vált, és bölcsességének híre elterjedt a nép körében. Ebben az esetben tehát nem egy tudatos legendateremtő tevékenység áll a szövegek hátterében, hanem a szórakoztató szándék; egy már ismert és kedvelt figura szerepeltetésével megírt csodás történetek elbeszélése.

A démotikus írás megjelenésével párhuzamosan tehát új műfajok és új irodalmi megoldások is létrejöttek,²⁰ annak ellenére, hogy a szövegek egy részének tartalmában és motívumkincsében mélyebb gyökerek is kimutathatók, amennyiben ezek korábbi irodalmi forrásokban is fellelhető, vagy feltételezhetően korábbi anyagra visszavezethető elemeket tartalmaznak. Tulajdonképpen elképzelhető – habár a megfelelő források hiányában nehezen bizonyítható –, hogy a régi történeteket új formába öltve, átalakítva az új igényeknek megfelelően „modernizálták.” A változtatások és a régebbi témák felelevenítése minden bizonnyal tudatos volt, ahogy a Petubasztisz-ciklus is tudatos „hőseposz”-teremtés eredménye.

A démotikus irodalom fejlődése és a görög hódítás közti összefüggés tanulmányozásához azonban hozzátartozik a lehetséges görög irodalmi hatások vizsgálata is. Az idegen kultúrától való elzárkózás mellett – amely termékenyítőleg hatott az irodalomra – a görög irodalom hatása is érvényre jutott néhány műben. A tudatos utánzás és a nem tudatos átvétel kérdése vitatott, mivel nem mutatható ki egyértelmű felépítésbeli hasonlóság a görög és az egyiptomi szövegek közt. A legszembeötlőbb görög motívumok a Petubasztisz-ciklus elbeszéléseiben szerepelnek, amelyeken az *Iliasz* hatása érződik.

A Petubasztisz-ciklus görög hatást tükröző motívumai az *Iliasz* azon énekeivel állíthatók párhuzamba, amelyek a görög-római kori Egyiptomban zajló görög írásktatás anyagaként szolgáltak. Ennek megfelelően például a hajókatalógus hatása – amely a görög oktatás lényeges tananyagát képezte, mind

Démotikus kölcsönszerződés Thébából Apriész 20. uralkodási évéből (Kr. e. 570).
British Museum (R. Parkinson, *Cracking Codes. The Rosetta Stone and Decipherment*, Berkeley – Los Angeles, 1999, 98 nyomán)

Egyiptomban, mind görög területen²¹ – érvényesül a *Harc Inarosz vértjéért* című műben.²²

A Petubasztisz-ciklus egy másik darabja (*Egyiptomiak és amazonok*)²³ Petehonsz egyiptomi hercegnek az asszonyok országa elleni invázióját írja le. A történet szerint a harcot – meg egyezésük szerint – a két vezető, Petehonsz és Szerpot királynő párbajának kellett volna eldöntenie, mely azonban eredmény nélkül végződik a nap végén. Az éjszaka folyamán a két ellenfél egymásba szeret, és a csatározásnak ezzel vége szakad. A mű végén az amazonok és az egyiptomiak szövetségre lépve, együtt verik vissza az amazonok földjére betörő indiaiakat. Ebből a rövid leírásból is látszik, hogy a szöveg görög ihletésű elemeket tartalmaz. A kizárólag asszonyok lakta ország, az asszony és férfi közti párviadal ismeretlen volt a korábbi egyiptomi irodalom számára.

A Petubasztisz-ciklus mellett a görög irodalom hatásának jeleit mutatja a démotikus mitológiai szövegek közé sorolt *Napszemmitosz*. Ez az elbeszélés olyan állatmeséket tartalmaz, amelyek tartalmi szempontból az aiszóposzi korpusz fabuláihoz köthetők, mivel azok párhuzamai megtalálhatók az Aiszóposznak tulajdonított mesék gyűjteményeiben. Az aiszóposzi fabulák szintén a görög írás-olvasás oktatás szerves részét alkották, és az *Iliasz*hoz hasonlóan már az írástanulás kezdeti szakaszától fogva folyamatosan másolták és egyes részeit memoriterként is megtanulták a diákok. Noha a *Napszemmitosz* meséinek párhuzamai nem fordulnak elő az Egyiptomban talált görög iskolai papiruszok között, a korábbi egyiptomi irodalom számára ismeretlenek voltak ezek az állati környezetben zajló tanmesék. A kutatók véleménye megoszlik a démotikus mesék és a görög aiszóposzi fabulák kölcsönhatásának irányát illetően; a *Napszemmitosz* ugyanis Kr. u. 100. körülre datálható, míg a vele párhuzamos görög tanmesék csak Phaedrus és Babriosz Kr. u. 1-2. századi műveiből vagy későbbi mesegyűjteményekből ismertek. Az aiszóposzi mesék keletkezési ideje nehezen határozható meg, hiszen a népi folklór részeként maguk a történetek (ha nem is az írásban rögzített formájukban) jóval korábban keletkezettek.²⁴ Így nem könnyű annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy az adott mese-motívumok egyiptomi vagy görög kultúrkörben jelentek-e meg előbb. A *Napszemmitosz* egyik meséje azonban, a *Keselyű és a macska* története egészen részletesen megfelel egy arkhilokhoszi töredéknek (fr.

89–95), melyben a költő Lükambész ígéretségére kapcsán – amiért nem teljesítette a neki tett ígéretet, és máshoz adta lányát feleségül – hozza fel példázatul a szóban forgó állatmesét. A töredék a Kr. e. 7. századra datálható, azaz közel 800 évvel korábbra, mint a démotikus *Napszemmitosz* ránk maradt verziói. Valamilyen formában tehát vagy a görög szöveg gyakorolható hatást az egyiptomira, vagy közös eredetre vezethető vissza a két történet. Mindenesetre az állatmesék megjelenése az egyiptomi irodalomban a görög-római korra tehető, amikor az aiszóposzi fabulák a görög írásoktatás tananyagaként megjelentek az egyiptomi papiruszleletek között.²⁵

A démotikus és a görög irodalom közti kapcsolatra vonatkozó kutatás legújabb felfedezése a Tebtüniszben talált nagymértetű démotikus könyvtár egy tartalmi szempontból igen jelentős töredéke (Petésze-papirusz, Fr. C1).²⁶ A rövid és elég rossz állapotban fennmaradt szöveg tartalmilag ugyanis meglepő hasonlóságokat mutat a Hérodotosz művében szereplő Pherosz-történettel (II. 111).²⁷ A történet görög változata szerint a fáraót, Pheroszt vaksággal sújtották az istenek, amikor istenkáromló cselekedetet követett el ellenük haragjában, egy dárda Nílusba hajításával. Tíz évet töltött az uralkodó vakságban, amikor egy jóslatot kapott, miszerint látását visszanyeri, ha a szemét egy olyan nő vizeletével mossa meg, aki a férjén kívül soha nem hált mással. Egyetlen ilyen erényes nőt talált a fáraó, akinek segítségével szeme meggyógyult, és akit feleségül is vett, míg a többi romlott erkölcsű asszonyt összegyűjtötte és kivégeztette. A démotikus szöveg nagymértékű töredékessége következtében az istenek elleni cselekedet jellegére nem derül fény, csak annyit tudunk meg, hogy a fáraó egy felindultságában elkövetett, megdölgötletan tette miatt bűnhődött látása elvesztésével. Az uralkodó – akinek kilétére nem derül fény – ebben a szövegben nem jóslat, hanem álmában látott vízió hatására kezdi el felkutatni azt az erényes nőt, akinek – e verzió szerint – könnyeivel megtisztítva szemeit, visszanyerheti látását. Sorra próbára teszi a királyi hárem asszonyait, de egyik könnye sem tör meg az átkot. Ezután fia tanácsára egy erényeiről híres nőt hozat Hétrakleopolisból, és megmosakodva annak könnyével, szemei meggyógyulnak. A többi erkölcstelennek bizonyult asszony megbüntetését és a tiszta asszonnnyal való házasságkötést csak homályos utalásokban tartalmazza a szöveg.

A két történet fő cselekményfonalala azonos, ezért feltételezhetjük, hogy közös töről fakadnak, azaz hogy a démotikus szöveg ugyanabból a forrásból ered, mint amelyet Hérodotosz is felhasználott, annak ellenére, hogy a Petésze-papirusz Kr. u. 100 körülre datálható, míg Hérodotosz Kr. e. 450–440 között járt Egyiptomban. A két szöveg közti eltéréseket Kim Ryholt a Petésze-történetek publikációjában azzal magyarázta, hogy a démotikus elbeszélő irodalom nem volt kanonizált, amit a tebtü-

nisi könyvtárban talált anyag átdolgozásról árulkodó szövegvariánsai is alátámasztanak.²⁸ A démotikus elbeszélő irodalom azon művei, melyek több forrásból ismertek, általában apróbb eltéréseket mutatnak. A „démotikus Pherosz-történet” elemzése és párhuzamba állítása a görög változattal, a szöveg töredékessége miatt nehézségekbe ütközik. A két mű közötti közvetlen kapcsolat nem valószínű, alighanem csupán tartalmi egyezésről van szó. A Pherosz-történet esetében az egyiptomi történet jelenik meg a görög irodalomban, a görög szöveg korábbi volta ellenére. Ennek hátterében olyan szóbeli hagyomány húzódnak, amellyel Hérodotosz egyiptomi tartózkodása alatt már találkozott, de a démotikus irodalomból számunkra csak több mint ötszáz évvel későbbi forrásból ismert.

Annak okait, hogy az Egyiptomban letelepülő görög elit számára kialakított iskolák, az Alexandriában zajló irodalmi és tudományos munkálatok, azaz az igen aktív görög szellemi élet hatásaitól miért nem tudott mentes maradni a frissen kialakuló démotikus irodalom, a görög nyelv oktatása mellett a helyi lakosság és a görög telepesek keveredésében és az ennek következtében kialakult kétnyelvűségben találhatjuk meg.²⁹ A Ptolemaiosz-kor végére, de főleg a római korra datálható források között ugyanis egyre gyakoribbá válnak a görög és egyiptomi névvel egyaránt rendelkező személyekhez kapcsolódó anyagok, ami egy a vegyes házasságok révén kialakuló kétnyelvű csoport létére utal. A két nevet viselő személyek szinte kivétel nélkül a görög nevüket használták a hivatalos ügyek intézésekor, míg az egyiptomit a magánlevelezésekben.³⁰ Márpedig a kulturális hovatartozás a görög-római kori Egyiptomban elsősorban a nyelvhasználatától függött, habár a forrásaink alapján nem állapítható meg a két névvel rendelkezők identitástudata. Az egyiptomi és a görög kultúra kölcsönhatásában tehát a következő tényezők játszhattak szerepet: a görög nyelvű adminisztráció, az egymás kultúrája iránti kölcsönös érdeklődés és a vegyes házasságok. (Néhány forrás arról árulkodik, hogy voltak a görögök között is olyan személyek, akik kedvtelésből megtanulták az egyiptomi nyelvet, noha jóval kevesebben, mint ahány egyiptomi elsajátította a görögöt.) Nehéz meghatározni a kétnyelvűség jelenlétét a magánéletben, mivel a vegyes házasságok számát sem tudjuk biztosan meghatározni.

Összefoglalva: a démotikus irodalom az idegen kultúra befolyásával szemben az egyiptomi kulturális öntudat alappillére lett. A görögök és a görög kultúra jelenléte, illetve az ezzel szemben jelentkező kulturális ellenreakció erősítette az egyiptomi kulturális öntudatot, amelynek egyik kifejeződési formája lett a korábbi egyiptomi hősök és történelmi alakok legendás tetteinek írásba foglalása. Ezzel egyidejűleg azonban a görög irodalom elemei az együttélés és kulturális interakció következményeként finoman beszivárogtak a démotikus irodalomba.

Jegyzetek

- 1 W. Clarysse, „Some Greeks in Egypt”: J. Johnson (szerk.), *Life in a Multi-Cultural Society*, Chicago, 1992, 51–56.
- 2 A démotikus nyelv fejlődésével kapcsolatos elméletek összefoglalását lásd: M. Depauw, *A Companion to Demotic Studies*, Bruxelles, 1997, 33–36.

- 3 E. Bresciani et al., *Ostraka demotici da Narmuti*, Pisa, 1983. Összefoglalást az osztrakonok jelentőségéről, illetve példákat lásd: J. D. Ray, „How Demotic is Demotic?”: *Acta Demotica. Acts of the Fifth International Conference for Demotists, Pisa, 4th-8th September 1993, Egitto e vicino oriente*, 1994, 257.
- 4 J. D. Ray, „How Demotic is Demotic?”, 251–264.

- 5 W. Clarysse, „Greek Loan-words in Demotic, Aspects of Demotic Lexicography”: Acts of the Second International Conference for Demotic Studies, Leiden, 19-21 September 1984, *Studia Demotica* 1, Leuven, 1987, 9–33.
- 6 P. Leiden I 384: W. Spiegelberg, *Der ägyptische Mythos vom Sonnenauge*, Leiden, 1917; F. de Cenival, *Le mythe de l'oeil du soleil*, Demotische Studien 9, Sommerhausen, 1989.
- 7 Ray az újgörög katharevusaéhoz hasonló mesterségesen „megtisztított” nyelvnek tartja az írott démotikus nyelvet: J. D. Ray, „How Demotic is Demotic?”, 264.
- 8 A propaganda szerepéről a görög-római kori Egyiptomban lásd: A. B. Lloyd, „Nationalist Propaganda in Ptolemaic Egypt”: *Historia* 31 (1982) 33–55.
- 9 W. Spiegelberg, *Die sogenannte demotische Chronik* (Demotische Studien 7), Leipzig, 1914. Magyar fordításban: Wessetzky Vilmos (ford.), „A Démotikus Krónika”: Harmatta János (szerk.), *Ókori keleti történeti chrestomathia*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1965¹ (1993⁴), 76–81.
- 10 P. Vienna D. 10000: K.-Th. Zauzich, „Das Lamm des Bocchoris”: J. Zessner-Spitzenberg (szerk.), *Festschrift zum 100. jährigen Bestehen der Papyrussammlung der Öst. Nat.bibl.*, Wien, 1983, 166–174.
- 11 A *Fazekasjósolat* annak ellenére, hogy nem egyiptomi, hanem görög nyelven maradt fenn, ehhez a csoporthoz tartozik, mivel nyelvtani megoldásai alapján jól látható, hogy egy egyiptomi démotikus szöveg görög fordítása. Így ez a szöveg az egyiptomi irodalmi szövegek fordítási kísérletének figyelemre méltó példája is. L. Koenen, „Die Prophezerung des Töpfers”: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 2 (1968) 178–207; W. Huss, *Die Makedonische König und die ägyptischen Priestern*, Stuttgart, 1994, 165–179.
- 12 J. H. Johnson, „Is the Demotic Cronicle an Anti-Greek Tract?”: *Grammata Demotika. Festschrift für Erich Lüdeckens zum 15. Juni 1983*, Würzburg, 1984, 107–124.
- 13 A „ciklus” kifejezés megtevesztő lehet, mivel arra utal, hogy a Petubasztisz-történetek összefüggő egységet alkotnak, holott csak a közös szereplők kötik össze a négy elbeszélést. Vö. W. Spiegelberg, *Der Sagenkreis des Königs Petubastis nach dem Straßburger Papyrus*, DemStud 3, 1910; E. Bresciani, *Der Kampf um den Panzer des Inaros*, MPON NS 8 (1964); F. Hoffmann, *Der Kampf um den Panzer der Inaros*, MPER NS 26 (1996).
- 14 A történelmi háttérrel lásd K. A. Kitchen, *The Third Intermediate Period in Egypt (1100-650 BC)*, Oxford, 1973, 455–461. A Petubasztisz-ciklus hősi ideálképéről: A. O. Bolschakov – A. G. Soushevski, „Hero and Society in Ancient Egypt”: *Göttinger Miscellen* 164 (1998) 21–31.
- 15 A szövegek műfaji besorolása nem egységes, az angolszász terminológiában gyakori a „romance” elnevezés, amely mellett a német „Königsnovelle” is előfordul. Ezzel kapcsolatban lásd A. Loprieno, „The King’s Novel”: A. Loprieno (szerk.), *Ancient Egyptian Literature, History and Forms*, Leiden – New York – Köln, 1996, 277–295.
- 16 A Szetna-regény két meséből áll: az ún. Szetna I. a Kairói Múzeum 30646. számú, a Ptolemaiosz-korra datálható papiruszán olvasható, a Szetna II. pedig a British Museum 604. számú, a római korra datálható papiruszán maradt fenn (nem említve a kisebb töredéket). Vö. M. Lichtcheim, *Ancient Egyptian Literature, A Book of Readings* III. London, 1980, 125–151. A történetek részben magyar fordításban is olvashatók (a Szetna II. második történetének kivételével): Wessetzky Vilmos (ford.), *A varázskönyv: Szetna története, Szetna és Sziaszire az alvilágban*, Budapest, 1962.
- 17 F. Gomaà, *Chaemwese, Sohn Ramses II. und Hoherpriester von Memphis*, Ägyptologische Abhandlungen 27, Wiesbaden, 1973.
- 18 G. Posener, *Le Papyrus Vandier*, Publications de l’Institut Français d’Archéologie Orientale du Caire, Bibliothèque Générale 7, Paris, 1985. A szöveg külön érdekessége, hogy hieratikus írásban íródott, de démotikus nyelven.
- 19 W. Spiegelberg, *Die sogenannte Demotische Chronik des Pap. 215 der BibliothPque Nationale zu Paris nebst den auf der Rückseite des Papyrus stehenden Texten*, Leipzig, 1914, 26–28; J. Quaegebeur, „Les rois saVtes amateurs de vin”: *Ancient Society* 21 (1990) 241–271.
- 20 Lásd W. J. Tait, „Demotic Literature. Forms and Genres”: A. Loprieno (szerk.), *Ancient Egyptian Literature*, 175–187; G. Wittmann, „Tradition und Neuerung in der demotischen Literatur”: *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 125 (1998) 62–77.
- 21 A görög írásoktatás Egyiptomban mind módszereiben, mind tananyagában megfelelt a görög anyaországban folytatottaknak. A görög diákok tanulmányaiban fontos szerepet játszott az epikus hősök neveinek megismerése, akik tettei példaértékűek voltak a számukra. A görög oktatásról Egyiptomban lásd R. Criore, *Writing, Teachers, and Students in Graeco-Roman Egypt*, Atlanta, 1996 és R. Criore, *Gymnastics of the Mind, Greek Education in Hellenistic and Roman Egypt*, Princeton, 2001.
- 22 A. Volten, *Der demotische Petubastisroman und seine Beziehung zur griechischen Literatur*. MPON NS 5, 1956, 147–152; H. Thisen, „Homerischer Einfluss im Inaros-Petubastis Zyklus?”: *Studien zur altägyptischen Kultur* 27 (1999) 369–387.
- 23 P. Vindob. D 6165 és P. Vindob. 6165A: A. Volten, *Ägypter und Amazonen*. MPON NS 6; F. Hoffmann, *Ägypter und Amazonen*, MPER NS 24, Wien, 1995.
- 24 A legkorábbi mesegyűjteményből származó lelet a Kr. u. 1. századra datálható.
- 25 Brunner-Traut ezzel szemben az újirodalomtól kezdve fennmaradt szatirikus állatábrázolásokat a népi folklórban elterjedt állatmesék illusztrációjaként értelmezi, és ennek megfelelően a démotikus állatmeséket egy korábban – vagyis görög hatásoktól mentesen – kialakult egyiptomi műfaj kései verziójának tartja. Lásd E. Brunner-Traut, *Altägyptische Tiergeschichte und Fabel, Gestalt und Strahlkraft*, Darmstadt, 1968.
- 26 K. Ryholt, *The Carlsberg Papyri 6: The Petese Stories II (P.Petese II)*, CN Publications 29, Copenhagen, 2006, 31–47.
- 27 A történet későbbi forrásokban, Diodórosznál (I. 59) és Id. Pliniusnál (*Nat. Hist.* XXXVI. 74) is megjelenik.
- 28 K. Ryholt, *The Petese Stories II.*, 41.
- 29 A két nyelvűséggel kapcsolatos összefoglalás: R. S. Bagnall, „Greeks and Egyptians: Ethnicity, Status, and Culture”: R. S. Bianchi et al., *Cleopatra’s Egypt: Age of the Ptolemies: Catalogue of an exhibition held at the Brooklyn Museum*, Oct. 7, 1988 - Jan. 2, 1989, 21–27.
- 30 W. Clarysse, „Greeks and Egyptians in Ptolemaic Army and Administration”: *Aegyptus* 65 (1985) 57–66.